

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ ПСИХІЧНОГО НАСИЛЬСТВА

Собко Г. М.

У статті розглядаються наукові точки зору різних видатних науковців, як вітчизняних, так і науковців пострадянського простору, щодо поняття психічного насильства. З розглянутих поглядів виділені найважливіші ознаки й запропоновано визначення психічного насильства.

Ключові слова: психічне насильство, насильство, психічний примус.

В статье рассматриваются научные точки зрения различных выдающихся ученых, как отечественных, так и ученых постсоветского пространства, относительно понятия психического насилия. Из рассмотренных взглядов выделены важнейшие признаки и предложено определение психического насилия.

Ключевые слова: психическое насилие, насилие, психическое принуждение.

In the article the scientific opinions of various eminent scholars, both domestic and researchers former Soviet Union, on the concept of psychological violence. Since the considered views highlighted the major features proposed

definition and mental violence.

Keywords: mental violence, violence, mental coercion.

У теорії кримінального права України не існує єдиного визначення змісту такого кримінального поняття, як психічне насильство. Виникає ця складність у зв'язку з тим, що в Кримінальному кодексі України немає переліку термінів та їх визначень, які б значно спрощували тлумачення термінів, які використовує законодавець у КК України.

Проблему насильства як кримінально-правової категорії досліджували багато науковців, як українських, так і науковці пострадянського простору, а саме: Ю.М. Антонян, Р.А. Базаров, Ю.В. Баулін, П.С. Берзін, Є.А. Гамаюнова, В.К. Грищук, В.Г. Громов, О.М. Гумін, С.О. Гуртовенко, Ф.Б. Гребьонкін, Є.Г. Веселов, В.П. Ємельянов, В.Г. Зарипов, А.Ф. Зелінський, А.О. Йосипів, О.О. Кваша, В.В. Козлов, М.В. Костицький, О.М. Костенко, О.І. Коростильов, П.П. Михайленко, В.О. Навроцький, Ю.Є. Пудовочкін, С.В. Расторопова, С.Н. Табакової, А.А. Тер-Акопов, Р.А. Сабітов, О.Д. Чернявський, Н.П. Шевченко та інші.

Перше визначення поняття “насильство” було

запропоновано М.С. Таганцевим у коментарі до статті Кримінального укладення 1903 р.: “До насильства слід відносити ті посягання на тілесну недоторканість, які не залишають за собою ніяких постійних видозмін в організмі потерпілого, заподіюють швидкоплинний біль або навіть просте неприємне фізичне відчуття” [22, 168].

І.Я. Фойницький визначав, що “насильство слід визначати як умисне протизаконне застосування фізичної сили, що не переходить в інше злочинне діяння, проти особи потерпілого” [25, 221].

М.Д. Шаргородський уважав, що насильством є умисна дія на тілесну недоторканість людини, що не спричинило ушкодження здоров'я, але заподіяло фізичний біль, спричинення різного роду психічних страждань будь-якими діями, при яких фізичний біль відсутній, не є насильством над особою [28, 68].

З цих визначень вбачається, що перші визначення, які давали науковці, стосувалися лише фізичного насильства.

Як видно, перші визначення насильства, на жаль, не відбивали все різноманіття цього поняття, проте слід зауважити, що кожне з них несло в собі позитивний момент.

Прошло майже півтора століття й досі науковці не мають єдиної точки зору щодо фізичного насильства та психічного насильства.

Далі, на наш погляд, треба виокремити тих учених, які вважають, що психічного насильства не існує як окремого поняття, і приймають його лише в межах фізичного насильства, до них належать: О.В. Старков, В.О. Навроцький і Л.Д. Гаухман.

Так, Л.Д. Гаухман стверджує, що в законі під терміном “насильство” мається на увазі тільки фізичне насильство. Якщо ж передбачається відповідальність за погрозу застосування насильства, то це спеціально обмовляється в диспозиції кримінально-правової норми [4, 97].

З ним погоджується В.О. Навроцький, який вважає, що в тих випадках, коли законодавець вважає за потрібне криміналізувати психічний вплив, він прямо вказує на це в диспозиціях статей Особливої частини КК [13, 153].

О.В. Старков пропонує таке визначення: “Насильство це реальне або потенційне спричинення фізичної шкоди, під якою розуміється порушення анатомо-фізіологічної цілісності людини” [20, 35].

В.Г. Зарипов вважає, що термін “психічне насильство” не тотожний (або не є синонімом) терміну “психічний примус”. Зазначає, що насильство може бути тільки фізичним. Виділяючи в примусі психологічний аспект, доцільно говорити про психічний вплив, а не про насильство [9].

Далі розглянемо точки зору інших науковців, що відрізняються від поглядів попередніх науковців.

Ю.М. Антонян вважає, що насильство - це фізичний або психічний вплив на когось, нанесення йому шкоди заради власних інтересів, або такий же вплив, при якому можливе нанесення шкоди ігнорується [1].

О.М. Гумін під кримінальним насильством розуміє “умисне діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування, що завдає особі моральну шкоду, шкоду її фізичному чи психічному здоров'ю чи економічним інтересам, за вчинення якого передбачена кримінальна відповідальність” [8, 48].

Р.Д. Сабіров вважає, що насильство - це “умисний вплив на іншу особу шляхом використання фізичної сили

людей або тварин, а також технічних засобів, вражаючих чинників і властивостей предметів матеріального світу або різних явищ природи всупереч або поза волею особи, що піддається такому впливу, для порушення її тілесної недоторканості, анатомічної цілісності або нормального функціонування якогось органу, або погроза здійснення подібних дій” [18, 26].

Л.В. Сердюка, насильство - це “зовнішній, з боку інших осіб, винний і суспільно небезпечний вплив на людину, здійснюваний усупереч її волі й здатний заподіяти їй органічні, фізіологічні або психічні травми або обмежити свободу її волевиявлення або дії” [19, 25].

Наступні науковці виокремлюють психічне насильство від фізичного насильства й дають йому окреме визначення.

Такі науковці, як В.В. Козлов, мають протилежне бачення, в якому заперечують проти виключення психічних факторів зі способів впливу на людину, які можуть спричинити тілесні ушкодження. Він вважає, що дію цих факторів можна порівняти з тілесними ушкодженнями, якщо сама ця дія має насильницький характер, установлений судовими або слідчими органами [11, 127].

Є.Г. Веселов запропонував таке визначення: “Психічне насильство - це будь-який цілеспрямований деструктивний вплив на психіку особи” [3, 102].

О.І. Коростильов наголошує на тому, що при погрозі може мати місце вплив на психіку окремої особи, групи осіб, суспільства в цілому [12, 6].

Р.А. Сабітов вважає, що на відміну від психічного насильства і примусу, при обмані не придушується воля потерпілого, обман ніколи не ставить потерпілого в безпомічний стан (не позбавляє потерпілого можливості протистояти обманщику), обман не містить інформації про наміри завдати шкоди інтересам особи, яку вводять в оману, обман не характеризується нападком; обман при допиті, на відміну від насильства, не пов'язаний із завданням страждань потерпілому [17, 28-36].

А.А. Тер-Акопов вмістив у поняття “психічне насильство” загрозу, обман, а також стан, який виникає в результаті психофізичного та психотехнічного впливу, стан керованої (гіпнотичної) і заміщеної (зомбованої) свідомості [23, 93].

Ю.Є. Пудовочкін психічне насильство поділяє на два види:

1) психічне насильство, пов'язане з розладом здоров'я;

2) психічне насильство, не пов'язане з психічним розладом здоров'я, але покликане змінити поведінку потерпілого [15].

Проте А.А. Тер-Акопов та Ю.Є. Пудовочкін відносять обман до психічного насильства [14; 23].

Є сенс погодитися з думкою тих фахівців, які відносять обман до психічного насильства, тому що обман вчинюється всупереч волі людини, а саме - проти її бажання, наприклад, шахрайство (ст. 190 КК України). На користь цьому є приклад психологічного тиску при шахрайстві в судовій практиці Апеляційного суду Хмельницької області від 22 серпня 2006 року у справі №11-551/2006 року, де зазначалось, що обман є психологічним тиском [24].

В.Г. Громов зазначає, що дача одурманюючих речовин є психічним насильством, якщо вона спрямована на тимчасову нейтралізацію свідомості, а не на завдання шкоди здоров'ю [6, 144-145].

Н.П. Шевченко виділяє такі види психічного насильства, як пов'язане із психічним розладом здоров'я і не пов'язане з ним [29, 145].

Р.А. Базаров відносить до психічного насильства різного роду погрози, поділяючи їх на погрози застосування насильства та інші погрози: погрози застосування фізичного насильства до близьких потерпілого, погрози пошкодженням чи знищенням майна [2, 32-33].

На думку С.В. Расторопова і С.Н. Табакової, під психічним насильством слід розуміти протиправний вплив на психіку людини за допомогою психічних чинників зовнішнього середовища з метою придушення й підкорення її волі для досягнення злочинного результату. До психічних чинників зовнішнього середовища автори відносять погрози завдання фізичної, матеріальної, моральної шкоди, застосування звукових височастотних генераторів, гіпнозу, ефекту “зомбі”, використання техніки градуйованого психологічного впливу (тобто зіткнення із подразниками, що викликають тривогу, граматичних, стилістичних і логічних засобів подання матеріалу [16, 36-37].

Ф.Б. Гребьонкін вказує, що під психічним насильством слід розуміти вплив інформаційного характеру на психіку людини різними способами, які викликають у неї емоції страху або гіпнотичний стан, що придушує її волю і обмежує здатність до вільного самовираження [5].

В.Г. Громов та Є.А. Гамаюнова, узагальнюючи погляди Л.В. Сердюка, а також В.В. Іванової, вказують, що психічне насильство - це умисний вплив на людину чи на групу людей з боку інших осіб, який вчиняється проти чи мимо волі потерпілого й може завдати йому фізичну чи психічну травму, а також обмежити свободу його волевиявлення чи дій [7].

Так само вважають і Л.В. Сердюк, О.Д. Чернявський і В.Г. Громов, які вказують, що психічне насильство може мати місце як проти, так і мимо волі потерпілого.

О.Д. Чернявський вважає, що психічне насильство - це умисний суспільно небезпечний протиправний вплив на психіку й, відповідно, поведінку іншої особи, який вчинений мимо чи проти її волі в цілях придушення свободи волевиявлення і (або) завдання психічної травми [27, 10].

В.Г. Громов указує, що психічне насильство - це умисний вплив з боку інших осіб на психіку людини чи групи людей, який здійснюється проти чи мимо їх волі, здатний придушити свободу волевиявлення, завдати психічну чи фізіологічну травму [6, 146].

С.І. Табакова дотримується тієї точки зору, що й Л.В. Сердюк, О.Д. Чернявський і В.Г. Громов, указуючи, що психічне насильство - це умисний неправомірний інформаційний вплив на психіку людини за допомогою психічних чинників зовнішнього середовища, що здійснюється як відкрито, так і таємно з використанням обману чи довірчого ставлення з метою викликати несприятливі психічні процеси в організмі потерпілого чи придушити й підкорити його волю для досягнення злочинного результату [21].

Н. Іванцова розуміє під психічним насильством “протиправний умисний вплив, спрямований на психіку іншої людини проти чи мимо її свідомості й волі, який завдав їй суттєву шкоду чи створив небезпеку завдання такої шкоди [10].

О.М. Храмцов визначив психічне насильство, як суспільно небезпечний, протиправний вплив на

психіку іншої особи або групи осіб, який здійснюється з негативістських або інструментальних мотивів в інформаційній формі всупереч або поза волею цих осіб, впливає на свободу їх волевиявлення або спричиняє психічну або фізіологічну травму [26]. Таке визначення поняття психічного насильства охоплює, на його думку, найбільш важливі ознаки психічного насильства й дає можливість саме з цих позицій оцінювати ознаки окремих його проявів (погроза, примушування тощо) та проводити їх відповідну кваліфікацію.

Проаналізувавши визначення поняття “психічне насильство” різних авторів, можна зробити висновок, що цілком слушною є позиція таких науковців: Ф.Б. Гребьонкіна, О.Д. Чернявського, С.І. Табакова, Л.В. Сердюка, В.Г. Громова та О.М. Храмцова.

Спираючись на наведене, пропонуємо таке визначення поняття психічного насильства як кримінально-правової категорії: “психічне насильство - це передбачена КК протиправна умисна інформаційна дія, спрямована на психіку іншої особи з метою придушування, підкорення волі та здатності на вільне самовираження, яке спрямовано на тимчасову нейтралізацію свідомості, шляхом: погрози застосування фізичного насильства до потерпілої особи або до близьких родичів, погрози пошкодженням чи знищенням майна, примусу, примушування, тероризування, впливу, гіпнозу, обману чи довірчого ставлення, що завдало або могло завдати шкоду здоров'ю, порушенню її особистої недоторканості, емоційному стану, соціальним, економічної або політичним інтересам, а також заподіяти психічні травми потерпілій особі”.

У запропонованому визначенні ми намагались зробити розподіл між способами вчинення психічного насильства, метою його вчинення та наслідками.

Ми не вважаємо, що це визначення поняття психічного насильства є ідеальним, це лише чергова спроба вказати на головні ознаки зазначеної протиправної дії. Але безперечним є той факт, що психічне насильство слід визнавати самостійною кримінально-правовою категорією. У подальшому особливої уваги потребує дослідження конкретних ознак і видів психічного насильства.

Література

1. Антонян Ю.М. Современная российская насильственная преступность // Насильственная преступность: новые угрозы: сб. науч. тр. / Под ред. Ю.М. Антоняна, А.Я. Гришко. - Рязань; М., 2004. - С. 3.
2. Базаров Р.А. Преступность несовершеннолетних: криминальное насилие, меры противодействия. - Екатеринбург, ЕВШ МВД РФ, 1996. - 282 с.
3. Веселов Е.Г. Физическое или психическое принуждение как обстоятельство, исключающее преступность деяния: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Краснодар, 2002. - 201 с.
4. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступлений / Лев Давидович Гаухман. - М.: Юрид. лит., 1974. - 167 с.
5. Гребёнкин Ф.Б. Уголовно-правовое значение психического насилия в преступлениях против собственности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - М., 2004. - 26 с. - [Електронний ресурс]: <http://www.lawportal.ru/book/book.asp?bookID=1151662>; <http://lawportal.ru/script/cntSource.asp?cntID=100056445>.
6. Громов В.Г. Некоторые вопросы насилия над

личностью // Уголовно-правовая охрана личности и ее оптимизация: Научно-практическая конференция, посвященная памяти профессора А.Н. Красикова, Мин-во образования Российской Федерации. Саратов. госуд. академия права, 20-21 марта 2003 г. / Под ред. Б.Т. Разгильдиева. - Саратов: Изд-во Саратов. госуд. академии права, 2003. - С. 142-147.

7. Громов В.Г., Гамаюнова Е.А. Некоторые виды классификации насилия // Общество; Культура; Преступность: Межвузовский сборник научных трудов. Ред. кол.: В.Г. Громов (отв. ред.) и др. Вып. 5. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-а, 2003. - С. 7-14.

8. Гумін О.М. Кримінально-насиленницька поведінка проти особи / О.М. Гумін. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. - 360 с.

9. Зарипов В.Г. Определение понятия "принуждение" в современном уголовном праве // Вестник московского университета МВД России. № 7. - 2006.

10. Иванцова Н. Основные положения концепции общественно опасного насилия в уголовном праве // Уголовное право. - 2004. - № 4. - С. 26-28.

11. Козлов В.В. Судебно-медицинское определение тяж ести телесных повреждений / В.В. Козлов. Саратов: Сарат. ун-т, 1976. - 206 с.

12. Коростылёв О.И. Уголовно-правовая характеристика угрозы: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Ставрополь, 2001. - 25 с.

13. Навроцький В.О. Насильство за кримінальним правом України / В'ячеслав Олександрович Навроцький. Львівський державний інститут новітніх технологій та управління ім. В. Чорновола. Збірник наукових праць [Текст] / за заг. ред.: О.І. Сушинський. Львів: ЛДІНТУ (Юридичні науки). Вип. 2/2007. 2007. С. 149-167.

14. Пудовочкин Ю.Е. Вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий: уголовно-правовой и криминологический аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Краснодар, 1999. - 21 с.

15. Пудовочкин Ю.Е. Уголовно-правовая борьба с вовлечением несовершеннолетних в совершение антиобщественных действий: проблемы квалификации и профилактики. - Ставрополь, 2000. - С. 77.

16. Расторопов С.В., Табакова С.Н. О сущности понятия "психическое насилие" в составах насильственных преступлений // Закон и право. - 2004. - № 12. - 176 с.

17. Сабитов Р.А. Обман как средство совершения преступления: Учеб. пособ. - Омск: Министерство внутренних дел СССР. Омская высшая школа милиции. Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел, 1980. - 79 с.

18. Сергеевский Н.Д. Русское уголовное право. Часть общая: Пособие к лекциям. 7-е изд. С.-Петербург: Типография М.М. Стасюлевича, 1908. - 385 с.

19. Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Л.В. Сердюк. - М.: Юрлитинформ, 2002. - 384 с.

20. Старков О.В. Бытовые насильственные преступления (причинность, групповая профилактика, наказание). Рязань, 1992.

21. Табакова С.Н. Психическое насилие // Актуальные проблемы уголовного права в новом тысячелетии: Матер. межвуз. науч.-практ. семинара, посвящ. 100-летию со дня рождения профессора М.Д. Шаргородского. - Рязань, Министерство юстиции РФ. Академия права и управления, 24 апреля 2004 г. Ред. кол.: А.Я. Гришко (отв. ред.) и др. - Рязань: Академия права и управления Минюста России, 2004. - С. 172-177.

22. Таганцев Н.С. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. / Н.С. Таганцев. СПб, 1904. - 1122 с.

23. Тер-Акопов А.А. О правовых аспектах психической активности и психологической безопасности человека // Государство и право. - 1993. - № 4. - С. 88-97.

24. Ухвала судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Хмельницької області від 22 серпня 2006 року в справі № 11-551/2006 року. - [Електронний ресурс]: http://www.reyestr.court.gov.ua/pls/apex/f?p=204:2:1241990828184289::NO::P2_DC_ID:10000231053.

25. Фойницкий И.Я. Посягательства личные и имущественные / И.Я. Фойницкий // Курс уголовного права: Часть особенная. 4-е изд. СПб, 1901. - 430 с.

26. Храмов О.М. Психічне насильство у кримінальному праві: поняття та ознаки // Вісник НУВС, вип. 34, 2006. С. 130-134.

27. Чернявский А.Д. Психическое насилие при совершении корыстных преступлений: уголовно-правовые и криминологические проблемы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - М., 1991. - 22 с.

28. Шаргородский М.Д. Ответственность за преступления против личности / М.Д. Шаргородский. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1953. - 108 с.

29. Шевченко Н.П. Уголовная ответственность за вовлечение несовершеннолетнего в совершение преступления: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Ставрополь, 2003. - 206 с.

Собко Г.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції: 08.09.2015